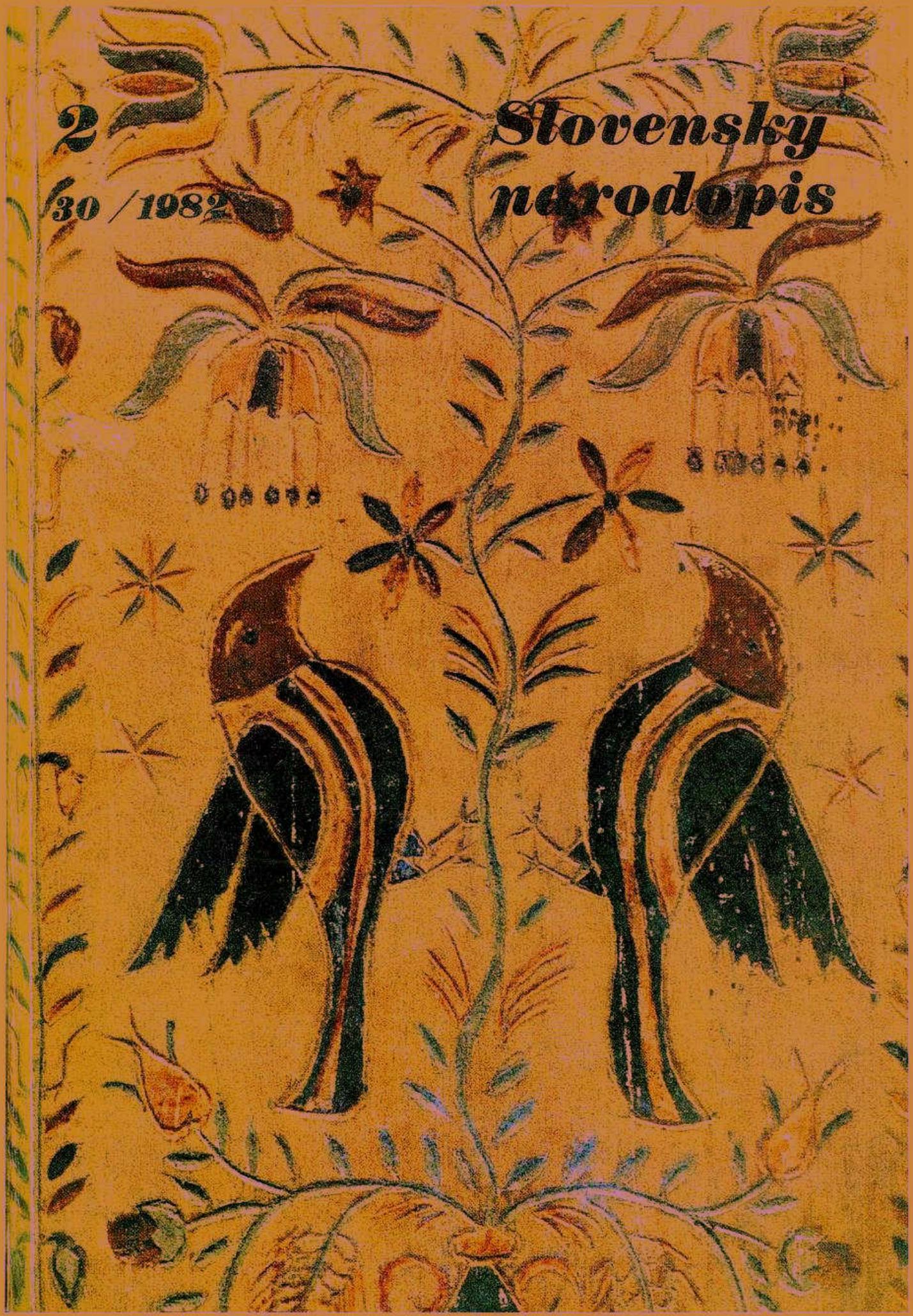

2
30 / 1982

*Slovensky
národopis*

Na obálke: Piest ako dar z lásky. 1. strana: Detail. 4. strna: Celok. Zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine. Foto J. Dérer

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Viera Gašparíková

REDAKČNÁ RADA
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Adam Pranda, Antonín Robek

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

ŠTÚDIE

- Filová, Božena: Úvodom
 Urbancová, Viera: K 80. narodeninám PhDr. Jána Mjartana, DrSc.
 Luthier, Daniel: K teoretickým východiskám štúdia tradície
 Jakubíková, Kornélia: Svadobné obyčaje ako výraz zmien rodinných a sociálnych vzťahov
 Feglová, Viera: Zmeny kolektívnych noriem v súčasnej vianočnej obradovosti
 Salner, Peter: K teoretickým problémom etnografického výskumu mesta
 Ratica, Dušan: Etnografické štúdium rodinnej výchovy
 Sigmondová, Marta: Vybrané problémy etnografického výskumu rodiny
 Krekovičová, Eva: K metodologickým otázkam výskumu stavu a vývinových tendencií súčasného piesňového repertoáru ľudových vrstiev
 Hlôšková, Hana: K otázkam štúdia stylizovaného ľudového rozprávačstva
 Langer, Jiří: Funkcie tradičných vočálnych prejavov pri zbere sena na Orave

MATERIÁLY — ROZHĽADY

- Čukán, Jaroslav: Spôsob života rybárpolskej robotníckej kolónie v minulosti

Pilátorová, Viera: Na margo etnografického výskumu v robotníckej kolóni Trnavských automobilových závodov	301
Podoba, Juraj: Vplyv dedičskoprávnych noriem na ľudové obydlie moravsko-slovenského pomedzia	309
Stoličná, Rastislava: Vývinové tendencie stravovacieho systému ľudových vrstiev na Slovensku	327
Danglová, Oľga: Estetický vzťah dedinského obyvateľstva k prírode	335
Man, Arne B.: Magické spôsoby pri volávania manželského partnera v období masového vystahovalectva do zámoria	349
Štibrányiová, Táňa: Úloha morálky pri výbere manželského partnera v obci Veľké Zálužie	356
Profantová, Zuzana: K dejinám kalendárovej literatúry pre ľud na Slovensku v 19. storočí	360
Falťanová, Lubica: Trhy a jarmoky na Slovensku v minulosti a ich miesto v ľudovej kultúre	372
Sopoliga, Miroslav: Národopisná expozícia v prírode vo Svidníku	379
Maráky, Peter: Múzeum dediny juvýchodnej Moravy v Strážnici	384
Apathyová - Rusnáková, Zora: O činnosti seminára marxistickej metodológie pre mladých vedeckých pracovníkov pri Národopisnom ústavе SAV	386
Ratica, Dušan: Seminár Morálka v tradičnom ľudovom prostredí	387
286 DISKUSIA — GLOSY	

К дискусии о terminologických otázkach etnografického výskumu rodiny

Salner, Peter: Vývoj štruktúry kysuckej rodiny v 20. storočí

RECENZIE A REFERÁTY

Zborník Slovenského národného múzea LXXV, Etnografia 22, 1981 (Stanislav Horváth)

Autori príspevkov uverejnených v čísle

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

- Филова, Божена: Предисловие
Урбанцовá, Вера: К 80-летию со дня рождения д-ра Яна Мъяртана, доктора наук
Лутер, Даниел: К теоретическим исходным положениям изучения традиций
Якубикова, Корнелия: Свадебные обычаи как выражение изменения семейных и социальных отношений
Феглова, Вера: Изменение коллективных норм в современной рождественской обрядности
Салнер, Петер: К теоретическим проблемам этнографического исследования города
Ратица, Душан: Этнографическое изучение семейного воспитания
Сигмундова, Марта: Избранные проблемы этнографического исследования семьи
Крековичова, Ева: К методологическим вопросам исследования состояния и тенденций развития в современном песенном репертуаре народных масс
Глошкова, Гана: К вопросам изучения стилизованного народного рассказывания
Лангер, Иржи: Функции традиционных вокальных проявлений при уборке сена на Ораве

МАТЕРИАЛЫ — ОБЗОРЫ

- Чукан, Ярослав: Образ жизни в рибарпольской рабочей колонии в прошлом
Пилатова, Вера: По поводу этнографических исследований в рабочей ко-

- лонин Триавского автомобильного завода 301
Подоба, Юрай: Влияние наследственно-правовых норм на народное жилище на моравско-словацкой границе 309
Столична, Растилава: Тенденции развития системы питания народных слоев в Словакии 327
Данглова, Ольга: Эстетическое отношение сельского населения к природе 335
Мани, Арне Б.: Магические способы призываия супруга в период массовой эмиграции за океан 349
Штибранова, Татьяна: Роль морали при выборе партнера в браке в деревне Вельке-Залужье 356
Профантова, Зузана: К истории календарной литературы для народа в Словакии в 19-м веке 360
Фалтинова, Любница: Рынки и ярмарки в Словакии и их место в народной культуре в прошлом 372
Сополига, Мирослав: Этнографическая экспозиция в природе в Свиднице 379
Мараки, Петер: Музей деревни Юго-Восточной Моравии в Стражнице 384
Апатиова-Русакова, Зора: О деятельности семинара марксистской методологии для молодых научных работников при Институте этнографии САН 386
Ратица, Душан: Семинар „Мораль в традиционной народной среде“ 387

ДИСКУССИЯ — ГЛОССЫ

- К дискуссии о терминологических вопросах этнографического исследования семьи
Салнер, Петер: Развитие структуры кисуцкой семьи в 20-м веке 390

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

INHALT

STUDIEN

- Filová, Božena: Vorwort 165
Urbancová, Viera: Zum 80. Geburtstag des PhDr Ján Mjartan, DrSc 167
Luther, Daniel: Zu den theoretischen Ausgangspunkten des Studiums der Tradition 177
Jakubíková, Kornélia: Die Hochzeitsbräuche als Ausdruck der Veränderungen in den sozialen und Familienbeziehungen 187
Feglová, Viera: Die Veränderungen der kollektiven Normen im gegenwärtigen Weihnachtsbrauchtum 196

Salner, Peter: Zu den theoretischen Problemen der ethnographischen Erforschung der Stadt		A páthyová-Rusnáková, Zora: Über die Tätigkeit des Seminars der marxistischen Methodologie für junge wissenschaftliche Arbeiter im Ethnographischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften	
211		386	
Ratica, Dušan: Ethnographic Study of Family Education		Ratica, Dušan: Das Seminar „Die Moral im traditionellen volkstümlichen Milieu“	
219		387	
Sigmundová, Marta: Ausgewählte Probleme der ethnographischen Erforschung der Familie		DISKUSSION — GLOSSEN	
229		Zur Diskussion über terminologische Fragen der ethnographischen Forschung der Familie	
Krekovičová, Eva: Methodologische Fragen der Erforschung des Zustandes und der Entwicklungstendenzen im gegenwärtigen Liederrepertoires bei den volkstümlichen Schichten	245	Salner, Peter: Die Entwicklung der Struktur der Familie in der Region Kysuce im 20. Jahrhundert	390
Hlôšková, Hana: Zu den Fragen des Studiums des stilisierten volkstümlichen Erzählentums	255	BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE	
Langer, Jiří: Die Funktionen der traditionellen vokalischen Ausserungen bei der Heuernte im Orava-Gebiet .	269	CONTENTS	
MATERIALIEN — RUNDSCHAU		ARTICLES	
Čukan, Jaroslav: Die Lebensweise der Arbeiterkolonie in der Ortschaft Rybárpole in der Vergangenheit	286	Filová, Božena: Foreword	165
Pilátová, Viera: Zur ethnographischen Erforschung in der Arbeiterkolonie der Automobilwerke in Trnava .	301	Urbancová, Viera: 80th Birthday of PhDr. Ján Mjartan, DrSc	167
Podoba, Juraj: Der Einfluss der erbrechtlichen Normen auf die volkstümliche Wohnstätte der mährisch-slowakischen Grenzsiede	309	Luther, Daniel: On the Theory Study of the Tradition	177
Stoličná, Rastislava: Die Entwicklungstendenzen der volkstümlichen Nahrung in der Slowakei	327	Jakubíková, Kornélia: Wedding Customs as an Expression of Changes in Family and Social Relations .	187
Danglová, Oľga: Die Ästhetische Beziehung des Dorfbewohners zur Natur	335	Feglová, Viera: Changes of Collective Criterions in Contemporaneous Christmas Ceremony	196
Mann, Arne B.: Magische Arten des Herbeirufens des Ehepartners in der Periode der Massenauswanderung nach Übersee	349	Salner, Peter: Theoretic Problems of the Ethnographic Research of the City	211
Štibrányiová, Tatiana: Die Rolle der Moral bei der Auswahl des Ehepartners in der Ortschaft Veľké Zálužie	356	Ratica, Dušan: The Ethnographic Study of the Family Education	219
Profantová, Zuzana: Zur Geschichte der Kalenderliteratur für das Volk in der Slowakei im 19. Jahrhundert	360	Sigmundová, Marta: The Ethnographic Research of the Family: Chosen Problems	229
Falťanová, Lubica: Märkte und Jahrmarkte in der Slowakei in der Vergangenheit und ihre Stelle in der Volkskultur	372	Krekovičová, Eva: The Research of the Present Song Repertory Among the People: Methodological Questions	245
Sopoliga, Miroslav: Das Freilichtmuseum in Svidník	379	Hlôšková, Hana: Questions of the Folk Narrators' Study	255
Mazák, Peter: Das Freilichtmuseum des südöstlichen Mährens in Strážnice	384	Langer, Jiří: The Function of Traditional Voice Expressions While Collecting the Hay in the Region of Orava	269
VARIOUS MATERIAL		Cukan, Jaroslav: The Way of Life in the Workers' Colony in the Village Rybárpole in the Past	
		Pilátová, Viera: The Ethnographic Research in the Workers' Colony Be-	286

longing to the Car Factory in the Town Trnava	301	Fairs in Slovakia and Their Place in the Folk Culture in the Past	372
Podočka, Juraj: The Influence of Hereditary-Juridical Norms on the Folk Dwelling in the Moravian-Slovak Borderland	309	Sopolička, Miroslav: Open Air Museum in the Town Svidník	379
Stoličná, Rastislava: Developing Tendencies of the Food System Among the People in Slovakia	327	Maráky, Peter: Open Air Museum of South-Eastern Moravia in the Town Strážnice	384
Danglová, Olga: The Aesthetic Relation of the Village Inhabitants Toward the Nature	335	A páthyová - Rusnáková, Zora: The Activity of the Marxist Methodologic Seminar for Young Scientific Workers in the Ethnographic Institute of the Slovak Academy of Sciences	386
Mann, Arne B.: Magic Ways of Calling Own Husband or Wife in the Period of Mass Emigrations into the Oversea Regions	349	Ratica, Dušan: The Seminar „Morals in the Traditional Folk Surroundings“	387
Štibrányiová, Tatiana: The Role of Morals When Choosing the Husband or Wife in the Village Veľké Zálužie	356	DISCUSSION	
Profantová, Zuzana: The History of the Almanac Literature for the People in Slovakia in the 19 th Century	360	Discussion About Terminological Questions of the Ethnographic Research of the Family	
Falťanová, Lubica: Markets and		Salner, Peter: The Structure Development of the Family in the Region of Kysuce in the 20 th Century	390

BOOKREVIEWS AND REPORTS

K DEJINÁM KALENDÁROVEJ LITERATÚRY PRE ĽUD NA SLOVENSKU V 19. STOROČÍ*

ZUZANA PROFANTOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Slovenská literárna veda problematiku populárnej a ľudovýchovnej literatúry už čiastočne riešila¹, avšak kalendárovej literatúre osobitnú pozornosť dosiaľ nevenovala. Poväčšine sa o nej uvažovalo ako o literatúre „ľudovej“, periférnej, bez väčších umeleckých ambícií. Túto stránku hodnotenia ponecháme literárnym vedcom. Nás kalendáre zaujali ako prvak spoločensko-historického systému. Pokúsime sa na tomto mieste objasniť, aké miesto im prislúchalo a aké funkcie spĺňali v danom období.

Vznik a úsilie pestovať osobitnú literatúru pre ľud chápeme historicky. Súvisí s vyšším stupňom vývoja triednej spoločnosti, s ďalšou sociálnou diferenciáciou vznikajúceho národa, keď v oblasti ideologickej nadstavby, t. j. v duchovnej sfére, nastáva diferencovaný, ale cieľavedomý prístup k spoločenským skupinám, keď široké vrstvy obyvateľstva sa cítia a hodnotia ako významný spoločensko-politickej potenciál.²

Vychádzame zo všeobecnej tézy, že literatúra vzniká ako špecifická odpoveď na potreby človeka a funguje ako spoločensky riadená činnosť. Tak dochádza ku zrodu osobitnej literatúry a prisúdeniu jej nových aktuálnych funkcií; ako odpoveď na konkrétnu spoločensko-historickú potrebu tzv. nižších spoločenských tried, ktoré v pomere k lite-

ratúre vystupujú ako jej pasívny konzument. Táto určenosť „zhora“ mala vždy svoje konkrétné ciele a podľa toho, v akej miere vyjadrovala idey a potreby tých, ktorým bola určená, v takej miere nesie v sebe prvky spoločenskej zaangažovanosti, spoločenského pokroku, prípadne regresu.³

Do akej miery splňala tieto požiadavky kalendárová literatúra, pokúsime sa objasniť v nasledovnom.

Snaha o osobitnú literatúru pre ľud, ako paralelu tzv. vyšej literatúry v rámci konštituujúcej sa národnej literatúry, je charakteristická pre celé 19. storočie. Jedným z mnohých podobného charakteru je článok A. Belkoviča *Vzdelávajme nás ľud*.⁴ Autor vidí práve v literatúre ideálny nástroj všeobecného vzdelávania, výchovy a duchovného povznesenia ľudu.

Za najprimeranejšiu formu šírenia vzdelávania, osvety, ale aj zábavy, sa považoval kalendár. Ako na to už v roku 1805 pri zahájení vydávania svojho *Wětssjho a zwlasstnegssjho Nowého a starého Kalendára* poukazuje J. Palkovič: „... Kalendář gest takowá knjžka, kterau negen každý předněgssj člowěk, řemeslnjk, kupec, ale y každý pořádný sedlák a hospodář mjti musý: Gest on tedy prostředkem skrže který se užitečne k wěděnj, a k osvycenj rozumu

y wéci neysnadnéggi y mezy pospolity lid vwésti mohau..."

Fakt, že kalendáre boli literatúrou najčítanejšou a väčšinou jedinou v ľudových vrstvách až do konca 19. storočia, potvrdzuje aj úvaha P. Blahu z roku 1889.⁵

Kalendárová literatúra začiatkom 19. storočia mala základ ešte v staršej osvetensko-obrodeneckej výchove a smer, ktorým sa uberal jej obsah, bol zväčša osvetovo-výchovný. Nedostatok vlastnej pôvodnej literatúry bol spočiatku saturovaný prevažne prekladmi kalendárov V. M. Kraméria, ako aj nemeckých a maďarských kalendárov. Čo je však dôležité, pri prekladoch dochádzalo k selekcii materiálu a vo vnútornnej náplni posúvali zostavovatelia do popredia aktuálne otázky, a prispôsobovali ich tak domácim požiadavkám. Preklady v dobovej koncepcii literatúry neplnili iba funkciu „sprostredkovateľa“, boli aj formou prezentácie národnej kultúry a chápali sa ako jej integrujúca súčasť.⁶

Prvé knižné kalendáre boli vreckového formátu 6×10 cm, obsahovali však iba vlastné kalendárium. V 19. storočí mali už rozmery väčšie, 18×12 cm, bežný bol formát 14×21 cm.

Rozsah jednotlivých titulov bol závislý na vydavateľovi a zostavovateľovi. Obyčajne išlo o tú istú osobu. S počtom strán rástol nielen obsah, ale často i cena, ktorú musel brať do úvahy.⁷

Známymi zostavovateľmi kalendárov boli S. Vonomírsky, J. Palkovič, J. Chrastina, G. Fejérpaták-y-Belopotocký, D. Lichard, K. Salva, K. Rozsa, J. Steinbrünnner, a ī.

Celé obdobie 19. storočia, ale predo všetkým jeho druhá polovica, je charakteristická kvantitatívnym rozmanom kalendárovej literatúry. Zatiaľ čo koncom 18. storočia zaznamenávame 23—25 vydávaných titulov, postupne do

druhej polovice 19. storočia vzrástol ich počet na 70.⁸

Nie všetky tituly, ktoré vychádzali pre slovenskú potrebu mali rovnakú úroveň a splňali rovnaké funkcie. Mnoho kalendárov bolo vydávaných v Budapešti alebo v Čechách. V Budapešti s bohatou produkciou fungovala vydavateľská firma Alojza Buczanského, neškôr pod vedením jeho záfa Kolomana Rozsu, ktorá produkovala až v 50 až 60 tisícovom náklade. „Ľudové“ kalendáre a ich „ľudové“ edície mali v nich dobrý propagáčny prostriedok. Kvantityne predstavuje budapeštianska vydavateľská produkcia veľmoc, ktorá bola permanentným nebezpečenstvom pre slovenského čitateľa práve politickými výbojmi, nacionálnou ľahostajnosťou alebo nihilizáciou slovenského ľudu, nízkou umeleckou úrovňou a zväčša zlou slovenčinou. Táto literatúra si však získavala slovenského čitateľa organizovanou a vytrvalou kolportážou, stálou inzerciou, ba aj ilustračnou technikou, ktorú nemala literatúra pre ľud vydávaná slovenskými vydavateľstvami.⁹ V poslednom decénii 19. storočia zaznamenali tiež rozmach známe Steinbrünnrove kalendáre.¹⁰ Veľkej obľube sa v radoch čitateľov tešili kalendáre vydávané cirkevnými spolkami a organizáciami, ako napr. Svätovojtešský kalendár, Svätoštefanský kalendár, Kalendár spolku sv. Antona, a mnoho iných.

Dôkazom popularity kalendárovej literatúry sú aj náklady, v akých kalendáre vychádzali, napr. Belopotockého *Nowý i starý wlastenský kalendár* v roku 1830—1841 vychádzal v 6 tisícovom náklade a od roku 1842 vychádzal až v 10 tisícovom náklade.¹¹ Takmer v 10 tisícovom náklade vychádzal v priebehu rokov 1805—1845 Palkovičov *Wětssj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendář*. V nemalom počte vychádzala aj Lichardova *Domová*

pokladnica, počet jej subskribentov dosahoval na rok 1848 sumu 1072.¹²

Dôležitým faktom pri štúdiu histórie kalendárov je poznanie kníhtlačiarí, ktoré tento druh literatúry produkovali. V 19. storočí pracovali tieto známe tlačiarne: v Bratislave tlačiareň Belnayho dedičov, v Skalici Škarniclova kníhtlačiareň, neskôr Teslíkova; V Levoči Werthmüllerova a ď. Významným krokom bolo založenie kníhtlačiarne Matice Slovenskej v Turčianskom Sv. Martine v roku 1870. Matica Slovenská vydávala už predtým *Národný kalendár* (1866—1867) redigovaný D. Lichardom, ktorý bol sice na vysokej úrovni, no mal až 465 strán, čo značne zvyšovalo jeho cenu. Z toho dôvodu Matica upustila od jeho vydávania a začala vydávať *Malý národný kalendár* na 48 stranách, ktorý redigoval V. Paulínyi-Tóth. V roku 1888 založil v Ružomberku vlastnú tlačiareň K. Salva, ktorého kalendáre zastávali významné miesto vo vtedajšom živote na Slovensku.

Ešte ani v druhej polovici 19. storočia na Slovensku nejestvovala organizovaná kníhkupecká siet.¹³ Literatúra pre ľud sa šírila v slovenskom prostredí prostredníctvom jarmokov alebo špeciálnych rozširovateľov.¹⁴ Literatúra vydávaná v Matici Slovenskej bola rozširovaná prostredníctvom matičných členov a jednatelia a literatúra vydávaná Kníhtlačarsko-účastinárskym spolkom v Martine prostredníctvom účastinárov, neskôr vlastným kníhkupectvom. Najrozšírenejší bol predaj kramársky.¹⁵

Nesmierne záslužnú prácu na tomto poli vykonal G. Fejérpataky-Belopotocký, ktorý si vytvoril celú siet svojich komisionárov. Poskytovaním malej provízie získal si až 189 stálych i prechodných spolupracovníkov, celkove z 85 miest v priebehu 20.—40. rokov 19. storočia. Celý ich zoznam sa našiel v Belopotockého pozostalosti.¹⁶ Prostredníctvom komisionárov, a taktiež i pri zlom stave komunikácií, snažil sa dômyselne

využívať každú cestu „dopravovateľ“ kníh — furmanov.

Prekážok v distribúcii tlačeného slova bolo v minulom storočí viac. Zlá propagácia kníh vôbec začala sa riešiť už uverejňovaním zoznamov novovydaných kníh, a to práve v kalendároch. Aj Belopotocký túto propagáciu považoval za dôležitú práve preto, „... nebo náš lid, ba ani jeho predstavení často ani novin nečítají, ani časopisů, aspoň tímto žlabem jim literárni správy potekou...“¹⁷ Miesta, kde bolo možné kalendár zakúpiť, boli uverejňované obyčajne na poslednej stránke kalendára i so zoznamom kníhkupecťiev, prípadne i s cenou a počtom strán.

Na počiatku 19. storočia sa širokým ľudovým vrstvám často vyčítal nezáujem o akúkoľvek literatúru. Vyplývalo to predovšetkým z veľmi biedneho hmotného i duchovného stavu slovenského ľudu, ku ktorému sa pripájal aj značný analfabetizmus, ako jeden z mnohých negatívnych dedičstiev feudalizmu; ale aj z iných dôvodov. Na ilustráciu situácie uvádzame úryvok z listu dopisovateľa Lichardovej Domovej pokladnice: „... Ale prece musím z nedôvody k rozumnosti ľudu našeho obviníť každého, kto se tím vymlouvá, že ľid nás stavu rolnického „nic nedá za knihu“. To jedním slovem není pravda, ale ti, kteří sau vzdelenější musejí mu to náležite „vyložit“ přičemž ani malické práce litovati... nesmějí... Pravda sice, že mnoho býdy na Slovensku, ale věrte mi, že právě tolik i známe lhostejnosti a pohodlnosti, a kdyby Domová pokladnice vyjít nemohla, toho se tak bída sama, jako netečnost těch, kteří prostředníky mezi vámi a národem býti mají, bude příčinou...“¹⁸

Ďalšou z príčin bola neuspokojená potreba kníh písaných vo vlastnom národnom jazyku¹⁹, čo súvisí s prekážkami pri šírení vzdelania, kníh a slovenského tlačeného slova vôbec, ako boli cenzúra a počas celého 19. storočia

uplatňovaná maďarizácia. Odraz rokov so zosteným útlakom nachádzame v obsahu aj politickej náplni kalendárov. Už J. Kollár sa zmieňuje o prístupe maďarských vládnúcich vrstiev: „... Oni násilne pronásledujú tajne i zjevně každého slávského spisovatele a slávskou knihu zde vyšlou považují jako hřich a urážku proti maďarskému národu.“²⁰

Napriek všetkým prekážkam na Slovensku boli to práve kalendáre, ktoré, hoci na nízkej úrovni, no najmasovejšie šírili osvetu, vzdelanie, kultúru, sociálne i politické snaženia medzi ľudom. Boli v ľudových vrstvách literatúrou oblúbenou a najrozšírenejšou až do konca 19. storočia.

Do akej miery kalendáre splňali úlohy na ne kladené, ako sa ony odrážali v ich obsahovej náplni, na druhej strane nakoľko ich možno považovať za „zrkadlo doby“, pokúsime sa interpretovať na troch ilustratívnych príkladoch.²¹ Ide o tituly: *Wētssj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendář*, vydávaný J. Palkovičom, *Nowý i starý wlastenský kalendár* vydávaný G. Fejérpataky-Belopotockým a *Domový kalendár*, neskôr *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych* vydávaný K. Salvom. (Údaje o rokoch vydania citovaných kalendárov pozri v pozn. 21.)

Wētssj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendář sme si vybrali za reprezentanta kalendárovej literatúry prvej treťiny 19. storočia.

Ciele a dôvody svojho osvetového snaženia vyjadril J. Palkovič v podstate tak, ako aj mnohí po ňom pri započatí vydávania svojho kalendára.²² Jeho názor o nedostatku slovenských kalendárov vôbec, a ich celkovej nedokonalosti bol opodstatnený. No napriek ich mnohým nedostatkom považoval kalendáre za najprimeranejšiu formu šírenia osvety a vzdelania medzi ľudom.²³ J. Palkovičovi sa úmysel zvýšiť úroveň kalen-

dárov na Slovensku do určitej miery podarilo realizovať.

Upravil kalendárnu časť, zaviedol *Kalendárske zprávy*, z roka na rok vylepšoval a dopĺňoval *Přídawek ke kalendáři* podľa požiadaviek a potrieb čitateľov, v ktorom informoval o najvyšších úradoch Uhorského kráľovstva a ich predstaviteľoch. Rešpektoval každú čitateľskú pripomienku a sám k nim vyzýval.

Hned po upravenom kalendáriu *Praktika hwězdářská* nasledovalo *Poznámenání germánských a některých Sedmihradských a Morawských co neglépe uspořádaných podle gednotliwých dnj w roku*. Dovtedy u nás neboli tieto údaje v tlači uverejňované. Záslužná bola jeho práca s utriedením a zaznamenaním niekoľkých desiatok jarmokov a trhov podľa abecedného kľúča. V rubrike *Rozmanité wěci* informoval o dôležitých spoločenských a politických udalostiach doma i v zahraničí. V kapitole *Památnj přjběhowé roku*, uvádzal správy podobného charakteru z predchádzajúceho roku. Uverejňoval hoci rozsahom skutočne veľmi skromné článocky všeobecne prospěšné, z polnohospodárstva, obchodu, návody na liečenie. Brojil proti ľudským neduhom — alkoholizmu, zlodejstvu a ī. Uverejňoval i príspevky z histórie. J. Palkovič bol jedným z prvých literárnych a osvetových pracovníkov, ktorí začali písat správy o nových knihách, a to v rubrike *Učené zpráwy—Nowý spisové slovenštj*. Na konci kalendára v praktickej prílohe uvádzal *Užitečnú tabelu čeleďnej mzdy*.

J. Palkovič ako redaktor, neúnavný vydavateľ osvetovej literatúry, iniciátor a organizátor mnohých osvetových snažení, cítil sa byť zaviazaný šíriť vzdelenosť medzi pospolitým ľudom. Mnohokrát sa mu však nepodarilo zhodnotiť situáciu správne, dôsledkom čoho bolo, že svojím poučovaním ľudu o jeho nedospelosti, nedozretosti a neschopnosti

využívať väčšie práva, neraz poslúžil reakciu. Vydávanie jeho kalendára začiatkom 19. storočia bolo však významným osvetovým a kultúrnym činom, i akýmsi odrazovým mostíkom k masovejej produkciu kalendárovej literatúry na Slovensku.

Ďalšou významnou osobnosťou v oblasti kalendárovej produkcie bol G. Fejérpataky-Belopotocký. Jeho bohaté životné skúsenosti získané dlhoročným kontaktom s ľudom, národné povedomie a kontakty s ostatnými osobnosťami nášho národného kultúrneho a politického života, boli predpokladmi pre kvalitu a obľúbenosť jeho *Nowého i starého wlastenského kalendára*. Kalendár vychádzal od roku 1830 spočiatku v Levoči neskôr v Banskej Bystrici, kde bol rozšírený o literárnu prílohu *Slovenský pozornik*. Po Belopotockom redigoval kalendár krátky čas S. Ormis, a po ňom prebral redakciu K. Zorkóczy. Belopotockého kalendár zodpovedal opäť, tak ako aj Palkovičov *Wétssj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendár* štruktúre kalendárov nemeckých, maďarských a českých.

Jeho kalendár pozostával z *Kalendária dní a mien v roku*, katolíckych a evanjelických sviatkov, z *Hvězdářských domjení*, z niekoľkoriadkových meteoroologických správ *O částkach roku*. Ďalej nasledoval vždy jeden z *Rodokmeňov mocnárov európskych* a najvyšších svetských i duchovných hodnostárov krajiny, po ňom nasledovalo *Osudové pranostikárum dnů*.

Belopotockého orientácia kalendára sa v prvých rokoch pohybovala ešte v línií osvietensko-obrodeneckej, ale od 40. rokov je kalendár charakteristicky aj snahami politickými; usiloval o šírenie národnej ideológie v masách ľudu a o ich aktivizáciu. Program hospodársko a kultúrno-vzdelávací bol v kalendári uplatňovaný počas celého obdobia jeho vydávania.

Časť Známost wčí užitečných a pa-

mēti hodných, prípadne *Hospodárske wčí*, bola zaplnená radami a návodmi hospodárskeho, poľnohospodárskeho, liečebného charakteru. Progresívne sú jeho rady v 40. rokoch, usilujúce o scelenie buď celého chotára, alebo skupín polí na štyri časti, oziminu, jarinu, s jarinou ďatelinu, pohánku, zemiaky, a štvrtú pastvu, ktoré on prvý nastolil v slovenskom kalendári. Má tiež nemalú zásluhu na propagovaní noviniek poľnohospodárskeho charakteru, napr. spôsob používania pluhov a ī. Tieto jeho rady sú výrazom snahy pomôcť roľníkovi, hľadaj spôsob na zlepšenie zlého hmotného postavenia spoľahlivou radou, v praxi už overenou.

V rubrike *Neynowejší priběhy* oboznamoval o politických udalostiach z cudziny. Úvahy nad domácimi aktuálnymi spoločensko-politickými otázkami boli vyjadrované poetickým slovom v rubrike *Všelicoz*, ktorá bola miestom, kde uverejňovali svoje básne C. Zoch, S. Tomášik, L. Paulínyi, Ľ. Štúr, S. Chalupka, J. Maróthy a ī.

Všelicoz pro obweselení mysli splňalo ďalšie z poslaní kalendára, t. j. nenáročnými vtipmi, humorne ladenými príbehmi zo života ľudu, rozptýľil a odpútať čitateľa od fažkostí všedného dňa. Belopotockého kalendár týmto splňal nielen cieľ vychovať, vzdeláť a poučiť, ale aj pobaviť svojho čitateľa, čím tiež zvyšoval jeho popularitu.

Významnú úlohu zohral Belopotockého kalendár pri formovaní národného sebavedomia v politicky významnom období okolo rokov 1848—1849. Uverejnil znenie krajinských zákonov, upozorňoval ľud na význam marcových revolučných udalostí a ich dôsledky, a snažil sa sprístupňovať primeranou formou národnodemokratické ciele štúrovcov.

Obdobie po roku 1849, s nástupom Bachovho policajného režimu, bolo obdobím silného národnostného útlaku a všeobecnej stagnácie. Až v 60. rokoch opäť dochádza k oživeniu kultúrneho

ruchu na Slovensku. Spolu s tým nastalo i značné zmnoženie počtu titulov kalendárov a ich užšia špecializácia, so zameraním na rôzny charakter sociálnej skupiny, ktorej boli určené (politická, konfesijná, pracovná). S ich rozmachom nenarástla však vždy aj ich kvalita. Preto bola častokrát, počas celého 19. storočia, kalendárová literatúra kritizovaná. Ako napr. v recenzii P. Blahu *Slovenská kalendárská literatúra*, z roku 1899²⁴, v ktorej autor zdôrazňuje potrebu a nutnosť tohto typu literatúry v malom národe ako sú Slováci; apeluje na zvyšovanie ich obsahových kvalít, zvlášť praktického charakteru, a zdôrazňuje, že kalendár nie je dobrým a žiadúcim, ak nezodpovedá potrebám ľudu. Autor recenzie ostro kritizuje súčasnú „kalendársku literatúru“, ale zároveň aj vyzdvihuje kvality niektorých titulov a zdôvodňuje príčiny ich viditeľného pokroku. Napr. o *Slovenskom domovom kalendári* autor recenzie píše: „Salva zastupoval svojimi kalendármi moderný smer v každom ohľade, rozmanitosť obshahu, články o organizácii hospodárskej práce na Slovensku, životopisy zaslúžilých mužov, dejiny, vedy prírodné, po väčšine práce pôvodné, obšírný kalendár hospodársky, zaistili jeho kalendáru prednosť pred všetkými ...“²⁵

Z tohto dôvodu sme aj my vybrali práve tento titul za reprezentanta kalendárovej literatúry na sklonku 19. storočia.

Kalendárna časť *Slovenského domového kalendára*, tak ako u iných titulov, obsahovala chronologický zoznam dní s menami. Pri jednotlivých dňoch bola ku každému charakteristika *Kalendár z behu a života ľudského*, alebo tzv. *Perly dňa* — úryvky z evanjelia, citáty z biblie a p. Ďalej sa tu uvádzali *Čiastky roku*, *Hvezdárske zlomky* a *Domnéle počasie*. Samostatnou časťou bolo *Rodoslovie* príslušníkov panovníckeho rodu a ich príbuzných. Ďalej uvádzal K. Salva *Najvyššie vrchnosti krajinské*.

Prvú kapitolu kalendára venoval zo-stavovateľ *Domácnosti a rodine*; našli sa tu drobné rady gazdinám, kuchárske recepty, rady ako hospodáriť s rodinným rozpočtom, ako dochovať zdatnú hydinu a iné. Druhá kapitola mala názov *Hospodárstvo*. Tu boli uvádzané návody ako správne hnojiť, kedy polievať záhradu, ťepliť stromy. V ročníku 1888 už na začiatku v kalendárnej časti je k jednotlivým mesiacom uvedený návod ku gazuďovskej práci: čo robiť v januári, vo februári, atď. v dome, vo dvore, v záhrade, na poli, na lúkach, vo včelíne. V kapitole *Občianske práva a povinnosti* sa elementárnu formou vysvetľovali zákony a práva dotýkajúce sa bezprostredne života prostého človeka. V ďalšej kapitole *Domáci priemysel* uvádzal zostavovateľ nové technické objavy, drobné návody na zjednodušenie a uľahčenie práce; potom nasledovali *Pamätnosti dejepisné*, a ďalej *Pamätnosti zeme*, oboznamujúce s prírodopisnými zaujímavosťami z botaniky, zoologie. Siedma kapitola *Pamätnosti z kupectva, remesla a priemyslu* prinášala správy o najväčších trhoch v Európe, o spôsobe trhového kupectva. Špeciálna časť na stránkach kalendára bola venovaná liečeniu, receptom nielen na choroby ľudské, ale i na choroby domáčich zvierat. Osvedčené „medicíny“ uvádzal titul *Domáci lekár*. V deviatej kapitole zaradil K. Salva *Výťah zo Zákona kolkového*. Desiatou kapitolou bola *Tabuľka na vypočítanie úrokov*. Záver kalendára tvorila časť zábavná, podobná ako v predchádzajúcich dvoch tituloch. Na posledných stránkach uvádzal zostavovateľ *Zoznam jarmokov*.

Takto zhruba vyzeral *Slovenský domový kalendár* z 80. rokov 19. storočia. V 90. rokoch a začiatkom 20. storočia sa jeho obsah značne zúžil.

Rozbor troch uvedených titulov, ako reprezentantov troch časových etáp 19. storočia v kalendárovej literatúre, nám naznačil jej stúpajúcu úroveň a zároveň

smer a tendencie jej vývinu. Zatiaľ čo Palkovičov *Wětssj a zwahlnegssj Nowý a starý Kalendár* mal charakter osvetovo náučný, vyplývajúci v mnohom ešte z koncepcie osvietensko-obrodeneckej, v Belopotockého *Novom i starom wlastenskom kalendári* boli už nastoľované požiadavky sociálneho a politického charakteru, vyjadroval a odrážal revolučné roky politických snažení a bojov na Slovensku. Charakter Salvovho *Slovenského domového kalendára* bol predovšetkým „reálne“ praktický, všeobecne vzdelávací. Reprezentoval zároveň všestrannosť a dobrú úroveň kalendára v uvedenom období.

Ako sme naznačili rozborom uvedených kalendárov, kalendárová literatúra má svoj štruktúrny a funkčný invariant. Analýzou jednakeho titulu, ale tiež kalendárovej literatúry ako takej, sledovaním jednotlivých ročníkov na líniu diachrónie, zistili sme, že dochádza ku zmenám v štruktúrach funkcií, k ich hierarchickému posunu, narastaniu alebo redukovaniu, tak v rámci systému jedného titulu, ako aj v systéme celej kalendárovej literatúry. Predovšetkým sme sledovali jednotlivé tituly v určitých časových etapách 19. storočia, a zistili sme, že k tomuto prevrstvovávaniu dochádzalo pod vplyvom kontextuálnych zmien v štruktúrach hospodárskych, politicko-spoločenských, kultúrnych (vedeckotechnická revolúcia, zavádzanie noviniek v priemysle a polnohospodárstve, vývoj politickej situácie v monarchii, boj za národnú samostatnosť, za vlastný národný jazyk Slovákov, nedostatok pôvodnej literatúry, striedanie literárnych smerov, zmeny v prístupe k ľudu, k folklóru, a vplyvom mnohých iných faktorov).

Aké teda boli funkcie kalendárovej literatúry v 19. storočí? Kalendárová literatúra, v takej podobe ako sme naznačili, ako intenciálna literatúra začína fungovať na Slovensku, resp. pre slo-

venské potreby z konkrétnej spoločensko-historickej potreby. T. z., že kalendárová literatúra je literatúrou dvojakej funkčnosti. Je literatúrou s určitými funkciami (ktoré môžu byť aj dočasné), ale je aj literatúrou „určitých funkcií“, ktoré sú viac menej stabilné, s jedinou výnimkou — ak ide o funkcie aktuálne spoločenské, ktoré prestali byť v priebehu času aktuálnymi, ba zanikli. Môžeme teda o nej v určitom zmysle uvažovať aj ako o literatúre „špeciálnych funkcií“. Preto tiež kalendáre ako literatúra určená najširším vrstvám musí byť všeobecne komunikatívna. Od ostatných foriem literatúry sa teda odlišuje širokou spoločenskou aktibilitou, a je v nej, ako sme naznačili, obsiahnutý prvok časovej aktualizácie konjuktúrnych a naliehavých ideí.

Kalendáre zaraďujeme do príležitostnej literatúry. Črtu príležitostnosti v kalendárovej literatúre reprezentuje ich periodickosť. Pravidelnosť a opakovateľnosť sú základnými postupmi kalendára. Napäťim jednosmerne plynúceho času z pravidelnosti každoročného opakovania analogických situácií vytvára kalendár pocit ustálenosti a napĺňania časovej a životnej normy. Vo vzťahu k minulosti je to pocit kontinuity, na ktorú nadvázuje, vo vzťahu k budúcnosti pocit uspokojujúcej predvídateľnosti.²⁷

Špecifikum komunikatívnosti tejto literatúry spočíva v identifikácii funkcií konkrétnych textov, ktoré implikujú znaky, na základe ktorých sa stávajú zrozumiteľné pre prijemcu. Dôležitá väzba tohto druhu literatúry na prijemcu má sociálnu určenosť.

Podľa charakteru textov je kalendárová literatúra konglomerátom textov literatúry náučno-publicistickej (úžitkové texty), literatúry umenieckej, literatúry populárnej (v užšom zmysle) a folklóru.

Špecifickú aktuálnu funkciu, ktorú v 19. storočí kalendár mal, bola funkcia

nadväznosti, literárnej kontinuity, resp. jej suplovania.

Jednou zo základných funkcií kalendárovej literatúry je funkcia vzdelávacia, ktorou je determinovaná. Jej sú podriadené funkcie osvetová, hospodársko-vzdelávacia, kultúrno-vzdelávacia, ďalej medicínsko-osvetová, praktickoprávna, atď., tak ako ich odkrývame prevažne pri identifikovaní funkcií textov úžitkových.

Ďalšou zo základných je funkcia výchovná, ktorá súvisí s funkciou etickou. Výchovná funkcia môže byť vlastná textom všetkých uvedených druhov literatúr. Výchovnej funkcie je podriadená funkcia národnou-vedomovacia, ktorá súvisí s funkciami politickými, ako napr. funkcia národnointegrujúca, ktorej výrazom je o. i. aj používanie národného jazyka.

Funkcia zábavná patrí tiež k základným funkciám kalendárovej literatúry. Predstavujú ju kategórie humornosti, pútavosti. Sprítomňujú ju texty umeleckej literatúry, populárnej literatúry a folklóru. Jej podriadené sú funkcie

výchovno-zábavná, ale aj didakticko-zábavná.

Jednou z podriadených je aj funkcia estetická, ktorá je koncepčná najmä v textoch umeleckej literatúry a folklóru, no nemôžeme ju vylúčiť ani pri iných textoch.

Na báze komunikácie prichádza pri kalendárovej literatúre do úvahy funkcia organizovania zábavy a spríjemnenia oddychu.

Na záver konštatujeme, že aktuálne fungovanie kalendárovej literatúry v uvedenom období bolo podmienené predovšetkým typom kultúry, ktorá uvedené funkcie pokladala za periférny alebo komplementárny prvok nielen literárneho, ale predovšetkým celospoločenského systému.

Naše stručné závery sú prvým stupňom zhodnotenia tohto javu v kontexte vývoja spôsobu života a kultúry Iudových vrstiev na Slovensku v minulosti. Ďalšie štúdium materiálu môže odhaliť nové skutočnosti, pregnantnejšie formulovať ďalšie poznatky, ale i konkrétnie vedecké otázky a spôsob ich ďalšieho výskumu.

POZNÁMKY

- 1 Ide predovšetkým o práce: LIBA P.: Čítanie starých otcov. Martin 1970; Ten istý: Kontexty populárnej literatúry. Bratislava 1981; — BAGIN, A.: Literatura popularna i jej odbicie we współczesnej prozie słowackiej. In: Formy literatury popularnej. Warszawa 1973, s. 31—42. — JURČO, J.: Kompozícia, umelecký charakter a osobitosti Iudovýchovej literatúry. Slov. Lit. 1969, č. 3, s. 259—277.
- 2 LIBA, P.: c. d. v pozn. 1, s. 6.
- 3 Tamtiež.
- 4 (BELKOVIČ) BIELEK, A.: Vzdelávajme nás Iud. Nár. Nov., 21, 8. 1896, č. 186, s. 1, okrem iného píše: „že so vzdelaním úzko súvisí výchova, dokazoval netreba. Duševné sily, mohutnosti, schopnosti Iudu nášho treba nám vyvinovať, postaviť mu vzdelanie nie tak všeobecné, ako praktické, poučíť ho, kto a čo mu je k prospechu. Podávajme Iudu nášmu mravoučné roz-

právky, poviedky historické, životopisy mužov znamenitých, knihy o vychovávaní dietok a krásnej literatúry ...“

- 5 BLAHO, P.: Slovenská kalendárska literatúra. Hlas, 1898—1899, s. 154—156. Autor článku píše: „... Slovenský Kalendár zaujíma v literatúre našej vázne a významné miesto. Veľká časť národa slovenského nečíta celý rok nič iné mimo kalendára, preto kalendárom treba venovať u nás zvýšenú pozornosť, treba ich zdokonaľovať a potrebám Iudu prispôsobiť. Ba čo viac, počet kalendárov treba rozmnzoovať, dla krajov, dla potrieb; u nás považovať musíme kalendár za výročitý zborník prác a statí o pálčivých otázkach Iudu, o rozvoji duševnom, hospodárskom, cirkevnom, národnom, o pokroku obchodnom a remeselníckom a o všem, čoho treba vedieť Iudu bez organizacie, bez spolkov, bez vodecov a priateľov ...“

- 6 Bližšie o probléme pozri KRAUS, C.: K problematike prekladu v období národného obrodenia 2. Slav. slov., 13, 1978, č. 2, s. 174—190.
- 7 Začiatkom 19. storočia, napr. Palkovičovo kalendáre majú spravidla okolo 15—20 strán, Belopotockého 140 strán, neskôr vydávané Lichardove približne 80 strán, a napr. Slovenský domový kalendár K. Salvu bol 100 stranový. Cena kalendárov bola priemerne 30—40 grajciarov.
- 8 KLEMENTIS, E.: Z histórie slovenských kalendárov. Slov. Pohľ., 40, 1924, s. 234, 272, 446, 557, 738.
- 9 LIBA, P.: c. d. v pozn. 1, s. 235.
- 10 Do roku 1919 ich vychádzalo až 10 titulov, napr. Nový kresťanský obrázkový kalendár, Steinbrünnnerovský Nový Budinský kalendár, Kresťanský obrázkový kalendár, Nový kalendár rodinný, Veľký obrázkový rodinný kalendár, a ī.
- 11 HUČKO, J.: Gašpar Fejérpataky-Belopotocký. Bratislava 1965, s. 72. Pozri aj FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, G.: Vlastný životopis. Liptovský Svätý Mikuláš, 1926, s. 7.
- 12 KLEMENTIS, E.: c. d., s. 235.
- 13 Na území Uhorska bolo začiatkom 19. storočia iba 12 kníhkupectiev, z toho 4 v dnešnej Bratislave (Pressporku). Podrobnejšie o probléme píše BYSTERSKÝ (J. Janoška) v článku Naše kníhkupectvo. Nár. Nov., 13, 3. 1876, č. 39, s. 1.
- 14 Najčastejšimi rozširovateľmi kníh boli učitelia, farári a študujúca mládež. Problem distribúcie rozriešili na istý čas uvedomeli vlastenci ako C. Zoch, M. Hrebenda, G. Fejérpataky-Belopotocký, E. Lauček, V. Sucháč, A. Homola a ī, ktorí sami chodili po Slovensku, propagovali a predávali slovenské knihy.
- 15 Predstavu o pôsobení kramárov možno získať z pozostalosti jedného z posledných predstaviteľov, Jozefa Speváka z Jastrabej pri Kremnici. Koncom prvej polovice 19. storočia sa na povale jeho domu našlo 100 000 výtlačkov, obsahujúcich asi 3000 druhov tlačív. Najviac ich pochádzalo z banskobystrickej tlačiarne. Jozef Spevák pochádzal zo starej kramárskej rodiny, ktorá svoj tovar predávala v okolí banských miest a stredoslovenských pútnických centier. Pozri KOVÁČEVIČOVÁ, S.: Knižný drevorez v ľudojedvej tradícii. Bratislava 1974, s. 19.
- 16 HUČKO, J.: c. d., s. 52 a s. 161.
- 17 TEN ISTÝ: c. d., s. 51, citované podľa Belopotockého listu V. Pelikánovi z 19. 3. 1883, AL.
- 18 List dopisovateľa D. Lichardovej Domovej pokladnice. Slov. Nov. 29. 12. 1853, č. 152, s. 594.
- 19 Ako o tom píše autor úvodníka Národných novín: „... Titánsku silu má tlač! ... Slováci! Všeličo vám je treba, všeličo; ale nechajte teraz všetko tak... vrhnite sa ale všetci a celou silou, svojim rozumom, svojimi peniazmi, svojim časom na tlač! Na novinky a knižky! Chodievajte z chalupy do chalupy a roznášajte, Slováci, svoju Slovenčinu ak vám je milá!! Nech nebude takého čítať znajúceho Slováka, ktorý nečítal by vaše časopisy! A keď už budú vaše časopisy a vaše knižky i pod tou najderavejšou strechou doma, potom už píšte, píšte Slováci, nie o inom, iba o tom, čo prebúdzalo by národ k povedomiu. Uvidíte, že za tými zlatkovými novinkami a šestákovými knižičkami poletí i pekná svoboda do tých chalúpok a v zásterke vám dovezie i školy, i spolky, i zhromaždenia, i všetko, všetko. A toto Slováci všetko dosiahnete za cenu chodenia z chalupy do chalupy...“ Nár. nov. 1902, 8. 3. č. 28, s. 1.
- 20 HUČKO, J.: c. d. s. 52.
- 21 Ako študijný materiál sme použili 10 titulov kalendárov. Meradlom pri ich výbere nám boli náklady, v akých vychádzali, z ktorých usudzujeme na ich popularitu, a rozmedzia rokov, v ktorých v uvedenom období boli vydávané. Okrem toho sme pri výbere zohľadnili výsledky práce Bibliografického oddelenia UK v Bratislave, ktorého pracovníci sa od roku 1970 zaoberajú literárnu a bibliografickou systematizáciou obsahu kalendárov. Ide o nasledovné kalendáre, pri ktorých sme prezreli všetky dostupné ročníky:
- Wétsj a zwlastnegssj Nowý a starý Kalendář, sestavený a vydaný od Jiřího Palkoviča,... v Prešpurku typ. Weber, 1805—1813, od roku 1814—1847 typ. Belnayho dědiců.
 - Nowý y starý wlastenský kalendář, wydal Kašpar Fejérpataky de Kelecsén,... Lipt. Sw. Mikulássi, R. W. w Lewoči, typ. J. Wertmüller, 1831—1843, od 1844—1893 u F. Macholda v B. Bystrici.
 - Domová pokladnica, wydáva D. Lichard w Skalici, typ. Fr. X. Škarnicel a synovia, 1847—1851, ďalej pod názvom Domová pokladnica, Národný slovenský obrázkový kalendár, w Uhor. Skalici, 1863—1864.
 - Slovenský kalendár, wydáva D. Li-

- chard, w Skalici, typ. Syn. Škarnicla, 1865—1966 a 1869—1883.
- Alojza Buczanského kresťanský obrázkový kalendár, Budapešť, 1853—1879 a 1880—1900.
- Nový domový kalendár, vydáva Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský, typ. K. Rozsa, Budapešť, 1885—1917.
- Slovenský kalendár, vydávajú A. Bielik a M. Kukučín, Skalica, typ. Dedičia J. Škarnicla, 1887—1888.
- Domový kalendár, Lipt. sv. Mikuláš, typ. M. Löv a J. Steier, 1884—1892, neskôr ako Slovenský domový kalendár, pre katolíkov, evanjelíkov a pravoslávnych, 1893—1900.
- Nová domová pokladnica, kalendár pre slovenský ľud..., sostavil dr. P. Blaho, Skalica, typ. Teslik a Neumann, 1899—1905.
- Slovenský kalendár, kalendár Slovenského týždenníka, vydal a sostavil M. Hodža, Pešť, Slov. Týždeník, typ. Klimeš v Lipt. Sv. Mikuláši 1903—1911, ročníky 1912—1916 redigoval A. Štefánek, 1917—1919 A. Wagner.
- 22 „... mogi milj kragané, Slowácy, gako z ohľedu na giné spisy, tak y z ohľedu na tu potrebnu knižečku, o njž řeč gest, to tiž z ohľedu na kalendár za ginými narody zustali, a nikoliw se nemohau předrečeným dobrodinjm honositi. Žádný se potud gegich potřeby neugal. Powážme prosím gakoweg gsau naše obyčegně kalendáře? Wšak tak mluvic nic na ich zdrawého nenj. Sotva ge přečjsti možné, tak sspatné a ohyzdné gest giž gegich wytisknutj. Co pak w sobě obsahuj? Krom samého pořádku dnj, praktiky hwězdářské, která gakožto na gistoze nezaložená,
- z dobrých kalendářu se giž wynecháwa, a krom garnmarků, skoro nic, co by hodné bylo aby ho maudrý a wážený člowěk přečetl...“ Wětssj a zwłasstnegssj Nowý a Starý Kalendář, W. Pressporku, 1805, s. 7.
- 23 Tamtiež, s. 9 „... Mnozý lidé gsau toho křiweho domenj, že co se w kalendáři pjsse, to gest ledacos, a nezasluje powáženj, aneb že to nenj prawda. Owssem že w posawadných kalendářjch (wygmauc některe starssj) nemnoho znamenitého aneb slabikáři, aneb w gakékoliv chatrné w gruntě w samé wěci gest to ale přece předsudek. Kdekoliv buď w kalendářj aneb slabikáři, aneb w gakékoliv chatrné malé knižečce, mohou se prawdiwé a wýborné wějč nalézati; gestliže gsau psané od lidj moudrých, učených a oswjaceňých...“
- 24 ... Pravda je, ale kníh podobných kalendářu, kníh ľudových a lacných nemáme... Slovák ešte len začína cítiť potrebu kalendára. Kraje, ktoré nikdy slovenskej litery nevideli, dnes cestou kalendára zbližujú sa k nám, poznajú svet a ľudí,... A predsa aká biedna a chudobná je naša kalendárska literatúra... vôbec kalendáru nevenuje sa u nás žiadna starost, zo všetkých kričí jedna a tá istá šablona, sú obsahom slabé, mítve, neľudové a nepraktické, niet v nich ducha, pokroku a rozvoju...“ Pozri Blaho P., c. d. v pozn. 5, s. 266.
- 25 Tamtiež, časť 1., s. 154.
- 26 O probléme pozri ŠUTOVEC, M.: Literatúra špeciálnych funkcií. Romboid, 1971, č. 2, s. 38—42.
- 27 ZAJAC, P.: Kalendárová poviedka. Slav. slov., 11, 1976, č. 4, s. 404.

* Štúdia vznikla na základe materiálu použitého v diplomovej práci Z. Pelcnerová: Kalendáre ako zdroj poznania folklóru. FFUK Bratislava, 1976

LITERATÚRA

- BOGATYRIOV, P.: Národopisná kniha na venkově. Lid. Nov., 16. 11. 1937, s. 7.
- ČAPEK, K.: Marsyas čili na okraj literatury. Praha 1971.
- KLEMENTIS, E.: Z historie slovenských kalendárov. Slov. Pohl., 40, 1924, s. 234, 272, 446, 557, 738.
- PASIAR, Š. — PAŠKA, J.: Osveta na Slovensku. Bratislava 1964.
- PASIAR, Š.: Z dejín slovenskej ľudovýchovy

- do roku 1918. Martin 1952, staf Slovenské kalendáre, s. 46—49.
- RAPANT, D.: Fejérpatakyho kalendár na rok 1848 v boji za slovenskú národnosť. Sbor. Mat. slov., 20, 1942.
- SLAVKOVSÝ, P.: Niektoré etnografické aspekty v diele D. Licharda. Slov. Národop., 21, 1973, s. 103—114.
- VYKOUKAL, F. V.: Z historie našich kalendářu. Světozor, 1892, s. 50 n.

К ИСТОРИИ КАЛЕНДАРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ НАРОДА В СЛОВАКИИ В 19-М ВЕКЕ

Резюме

Возникновение и стремление создавать особую литературу для народа автор понимает исторически. Она исходит из общего тезиса, что литература возникает как специфический ответ на потребности человека и функционирует как общественно управляемая деятельность. Таким образом, происходит зарождение особой литературы для народа, или же переоценка уже существовавшей календарной литературы, и ей приписываются новые актуальные функции как ответ на конкретную общественно-историческую потребность так называемых низших классов общества.

Наиболее естественной формой распространения образования, просвещения, а также и развлечения считался календарь. Известными составителями календарей были: С. Вономирский, Й. Палкович, Й. Храстина, Г. Фейерпаки-Белопотоцкий, Д. Лихард, К. Салва, К. Роса, Й. Стайнбрённер и др. Доказательством популярности календарной литературы служат тиражи, в каких календари издавались. Важным фактом в изучении календарей является и знание типографий, которые этот вид литературы производили.

Еще и во второй половине 19-го века в Словакии отсутствовала организованная книготорговая сеть. Литература для народа распространялась посредством ярмарок или специальных распространителей. Наиболее распространенной была продажа в лавках.

Путем анализа трех экземпляров как представителей трех временных этапов 19-го века в календарной литературе автор указывает на ее возрастающий уровень и одновременно отмечает направление и тенденции ее развития. Тогда как „Wetssja zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendář“ носил просветительно-энциклопедический характер, вытекающий еще из просветительской концепции, в „Nowom i Starom wlastenskom Kalendári“ Г. Фейерпаки-Белопотоцкого уже выдвигались требования социального и политического характера, он отражал годы политических усилий

и борьбы в Словакии. Характер „Domového kalendára“ К. Салвы был прежде всего „реально“-практический, общеобразовательный, который одновременно представлял всесторонность и высокий уровень календаря в 19-м веке.

По характеру текстов календарная литература является конгломератом энциклопедико-публицистической литературы (полезные тексты), художественной литературы, литературы популярной (в более узком смысле слова) и фольклора.

Специфической актуальной функцией, выполняемой календарем в 19-м веке, была функция литературной преемственности. Одной из основных функций календарной литературы была образовательная функция. Ей были подчинены просветительская, хозяйствственно-образовательная, культурно-образовательная, медицинско-просветительская и практическо-правовая функции. Другой основной функцией была воспитательная функция, связанная с функцией этической. Воспитательной функции подчинена функция воспитания национального самосознания, которая связана с функциями политическими, как, например, функция национально-интегративная, выражением которой, наряду с иным, является и применение национального языка. Функция развлекательная также относится к основным функциям календарной литературы. Ей подчинены функции воспитательно-развлекательные и дидактико-развлекательные, а также эстетическая функция. На базе коммуникации в рамках календарной литературы берется во внимание и функция организации развлечения и приятного проявления свободного времени.

В заключение автор констатирует, что актуальное функционирование календарной литературы в 19-м веке было обусловлено прежде всего типом культуры, которая упомянутые функции считала периферийным или комплементарным элементом не только литературной, но и всей общественной системы.

ZUR GESCHICHTE DER KALENDERLITERATUR FÜR DAS VOLK IN DER SLOWAKEI IM 19. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Entstehung und das Bestreben, eine besondere Literatur für das Volk zu pflegen, fasst die Autorin historisch auf. Sie geht aus der allgemeinen These aus, dass die Literatur als eine spezifische Antwort auf die Bedürfnisse des Menschen entsteht und als eine gesellschaftlich geleitete Tätigkeit funktioniert. So kommt es zur Entstehung der besonderen Literatur für das Volk, bzw. zur Umwertung der bisher existierenden Kalenderliteratur und es werden ihr neue aktuelle Funktionen, wie die Antwort auf das konkrete gesellschaftlich-historische Bedürfnis der sog. niedrigeren Gesellschaftsklassen zuerkannt.

Für die natürlichste Form der Verbreitung der Bildung, Aufklärung, aber auch der Unterhaltung wurde der Kalender gehalten. Bekannte Zusammensteller von Kalendern waren S. Vonomírsky, J. Palkovič, J. Chrastina, G. Fejérpataky-Belopotocký, D. Lichard, K. Salva, K. Rosza, J. Steinbröunner u. a. Als Beweis der Populärheit der Kalenderliteratur sind die Auflagen, in denen Kalender herausgegeben wurden. Ein wichtiges Faktum beim Studium der Kalender ist die Erkennung der Buchdruckereien, die diese Art von Literatur produzierten.

Auch noch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts existierte in der Slowakei kein organisiertes Buchhandlungsnetz. Die Literatur für das Volk wurde durch Jahrmarkte oder mit Hilfe spezieller Kolportage verbreitet. Am verbreitesten war der Krämerhandel.

Durch Analyse von drei Titeln als der Repräsentanten von drei Zeittappen des 19. Jahrhunderts in der Kalenderliteratur deutet die Autorin ihr steigendes Niveau und gleichfalls die Richtung und Tendenz ihrer Entwicklung an. Während Palkovičs *Wětssj a zwlasstnegssj Nowý a starý Kalendář* von kultur-belehrendem Charakter war, der noch aus der Konzeption der Aufklärung und Wiedergeburt hervorging, wurden schon in dem *Nowy i Stary wlastensky kalendár* von G. Fejérpataky-Belopotocký Forderungen sozialen und politischen Charakters aufgetischt, er äusserte

und spiegelte die Jahre politischer Bestrebungen und Kämpfe in der Slowakei wider. Der Charakter des Hauskalenders von K. Salva war vor allem „real“ praktisch, allgemein-bildend, der zugleich die Allseitigkeit und das gute Niveau des Kalenders im 19. Jahrhundert repräsentierte.

Nach dem Charakter der Texte ist die Kalenderliteratur ein Konglomerat von Texten belehrend-publizistischer Literatur (Nutztexte), künstlerischer Literatur, populärer Literatur (im engeren Sinne des Wortes) und der Folklore.

Die spezifische aktuelle Funktion, die im 19. Jahrhundert der Kalender hatte, war die Funktion der Anknüpfung, der literarischen Kontinuität. Eine von den Grundfunktionen der Kalenderliteratur ist die Bildungsfunktion. Ihr sind die Aufklärungs-, die wirtschaftlich-bildende, kulturbildende, medizinisch-belehrende, praktisch-rechtliche Funktion untergeordnet. Eine weitere von den Grundfunktionen stellt die Erziehungsfunktion dar, die mit der ethischen Funktion zusammenhängt. Der Erziehungsfunktion ist die national-bewusstwerdende Funktion untergeordnet, die mit den politischen Funktionen zusammenhängt, wie es zum Beispiel die national-intergrierende Funktion ist, deren Ausdruck außer anderem auch die Benützung der Nationalsprache ist. Die Unterhaltungsfunktion gehört auch zu den Grundfunktionen der Kalenderliteratur. Ihr sind die erzieherisch-unterhaltende, aber auch die didaktisch-unterhaltende und ästhetische Funktion untergeordnet. Auf der Basis der Kommunikation kommt bei der Kalenderliteratur die Funktion der Organisierung von Unterhaltungen und die angenehme Freizeitgestaltung in Betracht.

Zum Abschluss stellt die Autorin fest, dass das aktuelle Funktionieren der Kalenderliteratur im 19. Jahrhundert vor allem durch den Typ der Kultur bedingt war, die die angeführten Funktionen für ein peripheres oder komplementäres Element nicht nur des literarischen, sondern besonders des gesamtgesellschaftlichen Systems hielt.

Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník 30, 1982, číslo 2

Vychádza štyri razy do roka
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka
Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ

Výkonná redaktorka
PhDr. VIERA GAŠPARÍKOVÁ, CSc.

Tajomníčka redakcie
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Kovačevičová

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc., PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr. Václav Frolec, CSc., doc. PhDr. Emilia Horváthová, CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc., PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leščák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc., PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Štefan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosáľová, CSc., PhDr. Adam Pranda, CSc., doc. PhDr. Antonín Robek, CSc.

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedičia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 884 19 Bratislava.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой Академии Наук

Год издания 30, 1982, № 2

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Вера Гашпарикова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клеменчесова 19

SLOWAKISCHE VOLSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 30, 1982. Nr. 2. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und PhDr. Viera Gašparíková

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 30, 1982, No 2

Published quarterly by VEDA, the Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.

Managing Editors PhDr. Božena Filová and PhDr. Viera Gašparíková

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de l'Académie slovaque des sciences

Anné 30, 1982, No. 2

Parait quatre fois par an, Editions de VEDA, maison d'édition de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et PhDr. Viera Gašparíková

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

Distributed in the socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam HOLLAND

